

GRANSKING

VED MISTANKE OM KORRUPSJON
OG ANDRE FORMER FOR
ØKONOMISK KRIMINALITET
I ARBEIDSFORHOLD

Erling Grimstad

ERLING GRIMSTAD

GRANSKING

VED MISTANKE OM KORRUPSJON OG ANDRE FORMER FOR ØKONOMISK
KRIMINALITET I ARBEIDSFORHOLD

GYLDENDAL
JURIDISK

© Gyldendal Norsk Forlag AS 2015
1. utgave, 1. opplag 2015

ISBN 978-82-05-45901-4

Omslagsdesign: Gyldendal Akademisk
Omslagsillustrasjon: © Mehav Kulyk / gettyimages
Sats: HAVE A BOOK
Brødtekst: Minion 10,5/15 pkt

Alle henvendelser om boken kan rettes til
Gyldendal Juridisk
Postboks 6730 St. Olavs plass
0130 Oslo

www.gyldendal.no/juridisk
juridisk@gyldendal.no

Det må ikke kopieres fra denne boken i strid med åndsverkloven eller avtaler om kopiering inngått med KOPINOR, interesseorgan for rettighetshavere til åndsverk. Kopiering i strid med lov eller avtale kan medføre erstatningsansvar og inndragning, og kan straffes med bøter eller fengsel.

Forord

Takk til mine gode kollegaer i BDOs compliance- og granskingsenhet, som har inspirert meg til å skrive boken og bidratt med faglige synspunkter, inspirasjon og oppmuntring. En særlig takk til min arbeidskollega i granskingsfaget gjennom mange år, Morten Torkildsen, som har hjulpet meg med å kvalitetssikre deler av det som er skrevet her. Alt innholdet står selvsagt for min egen regning og risiko. Det er på høy tid at de som arbeider med gransking, bidrar til å avmystifisere hvordan den foregår. Denne boken er mitt bidrag til dette. Drivkraften bak arbeidet som etterforsker og gransker har alltid vært å arbeide for rett og rettferdighet. Amnesty International er blant de fremste organisasjonene som på en uredde måte viser at de bryr seg om enkeltpersoner som opplever urettferdighet. Jeg dedikerer derfor alle inntekter fra denne boken til Amnesty International, Norge.

Forfatteren

Erling Grimstad er advokat og har rundt 30 års sammenhengende erfaring fra etterforskning og gransking. På midten av 1980-tallet begynte han som politietterforsker i Oslo-politiets avdeling for økonomisk kriminalitet. Deretter ble han førstestatsadvokat i ØKOKRIM og senere assisterende ØKOKRIM-sjef. I tiden fra 2004 har han arbeidet som antikorrupsjonsrådgiver og privat gransker. De fleste oppdragene han har utført, har gått ut på å beskytte bedrifter og organisasjoner mot økonomisk kriminalitet. Han har internasjonal erfaring som etterforsker fra blant annet FN og en rekke ØKOKRIM-saker i tillegg til private granskingsoppdrag. Forfatteren skrev boken i en periode hvor han var leder av BDOs compliance- og granskingsenhet. Han er blant annet medforfatter av boken *Å bekjempe et samfunnsønde* (Gyldendal, 2014).

Innhold

1	INTRODUKSJON	15
1.1	Hvordan beskytte virksomheten mot økonomisk kriminalitet?	15
1.2	Dette rammer oss alle	16
1.3	Konkurranssevridning i næringslivet som resultat av økonomisk kriminalitet	17
1.4	Hvordan er selvbildet vårt?	19
1.5	Hva med bedriftene som aldri avslører regelbrudd?	21
1.6	Relevans for andre former for granskinger	22
1.7	Granskingsbegrepet	23
1.8	Vestlige bedrifters samarbeid med korrupte regimer	25
1.9	Inndeling og organisering av innholdet i boken	27
2	ØKONOMISK KRIMINALITET	29
2.1	Kunne det skje i din bedrift?	29
2.2	Hva er økonomisk kriminalitet?	31
2.2.1	Handlinger som rammer selskapet eller virksomheten	32
2.2.2	Selskapskriminalitet	34
2.2.3	Støtte- og skattebedrageri	36
2.2.4	Konkurskriminalitet	38
2.2.5	Arbeidslivskriminalitet	45
2.2.6	Hvitvasking	52
2.3	Korrupsjon i arbeidsforhold	55
2.3.1	Definisjoner av korrupsjon	55
2.3.2	Skadevirkningene av korrupsjon	58
2.3.3	Negative virkninger for bedrifter som rammes av mistanken om korrupsjon	60
2.3.4	Typiske trekk ved korrupsjonsmistanker i virksomheten	62
2.3.5	Det handler om skjulte avhengighetsforhold	63

INNHold

2.3.6	Bestikkelse	65
2.3.7	Smøring som er straffbar	66
2.3.8	Ulovlig påvirkningshandel	67
2.3.9	Straffebestemmelsene om bestikkelse (korrupsjon)	68
2.3.10	Hva er en fordel?	69
2.3.11	Hva inngår i vurderingen av utilbørlig fordel?	69
2.3.12	<i>Utilbørlig fordel</i> som en rettslig standard	70
2.3.12.1	Ytelsens formål	71
2.3.12.2	Stilling og posisjon – giveren og mottakeren	72
2.3.12.3	Fordelens verdi	73
2.3.12.4	Om arbeidsgiver eller oppdragsgiver er informert	74
2.3.12.5	Brudd på interne retningslinjer	74
2.3.12.6	Om handlingen er begått i privat eller offentlig sektor	75
2.3.12.7	Smøring (facilitation payments)	76
2.3.13	Ulovlig påvirkningshandel er en form for korrupsjon	77
2.3.14	Korrupsjon og foretaksstraff	80
2.3.15	Konsekvensene av foretaksstraff – utestengelse fra offentlige anskaffelser	82
3	FOREBYGGING AV ØKONOMISK KRIMINALITET	85
3.1	Tiltak fra myndighetene og internasjonale organisasjoner	85
3.1.1	Hva gjør norske myndigheter?	85
3.1.1.1	Regjeringens handlingsplan	85
3.1.1.2	Kontrollorganer	86
3.1.1.3	ØKOKRIM og lokalt politi	87
3.1.1.4	Utenriksdepartementet og Norads varslingsordning	87
3.1.1.5	Sentral kontrollenhet i Utenriksdepartementet	88
3.1.2	Internasjonale initiativer som støttes av norske myndigheter	88
3.1.2.1	FN-konvensjonen mot korrupsjon	88
3.1.2.2	TRACK	89
3.1.3	FN og INTERPOLs antikorrupsjonsakademi (IACA)	89
3.1.3.1	Tilbakeføring av midler: StAR-initiativet	89
3.1.3.2	Korrupsjonsjegernetverket	90
3.1.3.3	Antikorrupsjonsarbeidet i Verdensbanken og de regionale utviklingsbankene	90
3.1.3.4	Antikorrupsjonsarbeidet i OECD	90
3.1.3.5	Europarådets konvensjoner mot korrupsjon	91
3.1.3.6	Tiltak overfor næringslivet	91
3.1.3.7	WTO og handelsrettet utviklingssamarbeid	92
3.1.3.8	Antikorrupsjon i EØS-området	92
3.1.3.9	Det bilaterale utviklingssamarbeidet	92
3.1.3.10	EU og OLAF	92

3.2	Eksempler på tiltak fra aktører i norsk arbeidsliv	93
3.3	Hva kan den enkelte bedrift gjøre for å forebygge økonomisk kriminalitet?	94
3.3.1	Innledning	94
3.3.2	Compliance som betegnelse på forebyggende tiltak	95
3.3.3	Ledelsens ansvar for å beskytte virksomheten mot korrupsjon	96
3.3.4	Styrets kontroll med daglig leder	99
3.3.5	God virksomhetsstyring og forholdet mellom administrasjonen og styret	99
3.3.6	Holdninger og integritet påvirker organisasjonskulturen	101
3.3.7	Hva er risikoen for å bli etterforsket?	101
3.3.8	Hva er risikoen ved ikke å implementere et compliance-program?	105
3.3.9	Bør bedriften selv informere myndighetene?	106
3.3.10	Hvordan avsløres manglende etterlevelse av lover og regler (manglende compliance)?	108
3.3.11	Ledelsens dilemmaer når det varsles om korrupsjonsmistanke	109
3.3.12	Beslutning om gransking kan påvirke organisasjonskulturen ..	110
3.4	Elementer i en compliance-plan	111
3.4.1	ØKOKRIMs forventninger til bedrifter	111
3.4.2	Hva bør inngå i bedriftens compliance-program?	114
3.4.3	Internt i bedriften; hva gjør styret og ledelsen?	115
3.4.4	Risikovurdering	116
3.4.5	Kontrollaktiviteter	119
3.4.6	Informasjon og kommunikasjon	119
3.4.7	Kontinuerlig overvåking og forbedring av tiltak	119
3.4.8	Bruk av rådgivere	120
3.4.9	Noen konkrete tiltak for SMB som forebygger økonomisk kriminalitet	120
3.5	Korrupsjonsforebygging i bistandsorganisasjoner	122
4	HVORDAN AVDEKKES ØKONOMISK KRIMINALITET?	127
4.1	Betydningen av god internkontroll	127
4.2	Varsling er kanskje det mest effektive virkemiddelet for å avdekke økonomisk kriminalitet	128
4.2.1	Ulike typer av varslingsaker	131
4.2.2	Forsøk på nøytralisering av varslere	134
4.3	Internrevisjon	136
4.4	Økonomifunksjon og regnskapsføring	137
4.5	Ekstern revisor	138
4.5.1	Oppdager revisor økonomisk kriminalitet i arbeidsforhold? ..	138
4.5.2	Sekundærrolle for forebygging av avdekking av økonomisk kriminalitet	138

INNHold

4.5.3	Revisors rolle som samfunnets tillitsmann	139
4.5.3.1	Revisor skal forebygge misligheter	140
4.5.4	Fakturakontroll utført av ekstern revisor	144
4.5.5	Revisor må vite hvorfor misligheter skjer	145
4.5.6	Indikasjoner som revisor bør se etter for å bedømme risikoen for misligheter	147
4.5.7	Revisor skal avdekke misligheter	148
4.5.8	Hvordan forebygger og avdekker revisor misligheter i praksis?	149
4.5.9	Bør revisoren anmelde mistanken om korrupsjon til politiet? ..	160
4.5.10	Tendenser og utviklingstrekk	164
4.6	Utvidet fakturakontroll avslører korrupsjon	164
4.6.1	Bruk av dataanalyser som ledd i fakturakontrollen	167
4.7	Analysen av relasjoner mellom leverandør og oppdragsgiver kan avdekke korrupsjon	168
4.8	Brudd på innkjøpsregler kan avsløre korrupsjon	168
4.9	Gransking kan avdekke korrupsjon	175
5	KRAV TIL GRANSKERE	177
5.1	Innledning	177
5.2	Granskere må vite hvordan økonomisk kriminalitet foregår	181
5.3	Granskerne bør ha kunnskap om risikofaktorene	184
5.4	Granskerne må vite hvor informasjon kan innhentes og hvordan	189
5.5	Granskere bør vite hvordan bestikkelser skjules	192
5.6	Ingen bør granske seg selv	199
5.7	Krav til uavhengighet – revisor	200
5.8	Krav til uavhengighet – advokat	202
5.9	Når er offentlig tjenestemann habil som gransker?	203
5.10	Hovedregelen er at en gransker utfører et oppdrag for sin kunde (oppdragsgiver)	204
5.11	Krav til granskernes kompetanse	206
5.12	Profesjonsansvaret gjelder også granskere	207
5.13	Taushetsplikten som gransker	210
5.13.1	Advokaters taushetsplikt som granskere	210
5.13.2	Revisors taushetsplikt som gransker	212
5.14	Personvern og gransking	213
5.15	Granskere, privatetterforskere og etterforskere	214
5.16	Etiske utfordringer	214
5.17	Hensynet til de grunnleggende menneskerettighetene	215
5.18	Har granskerne anmeldelsesplikt eller rapporteringsplikt til myndighetene?	216

6	GRANSKINGSPROSESSEN	219
6.1	Innledning om granskingsprosessen	219
6.2	Formålet kan være avgjørende for måten granskingen utføres på	221
6.3	Beslutninger som ledelsen må ta	222
6.4	Hvordan oppstår den første mistanken om korrupsjon?	223
6.5	Når ledelsen beslutter granskning	225
6.6	Politianmeldelse eller granskning?	229
6.7	Spesialrevisjon som en innledende undersøkelse	233
6.8	Forundersøkelse	236
6.9	Valgfri gjennomføring av granskning?	238
6.10	Saksbehandlingsregler – offentlige granskinger	240
6.11	Private granskinger – retningslinjer fra Advokatforeningen	249
6.12	Bedriftens egne retningslinjer for granskning	256
6.13	Granskning – hensynet til menneskerettigheter	257
6.14	Vurderinger som gransker bør gjøre før de påtar seg oppdraget	258
6.15	Avtale om granskingsoppdrag	260
6.16	Granskingsmandatet	260
6.17	Oppstart av granskingen – valg av saksbehandlingsregler	264
6.18	Etter inngåelse av oppdragsavtalen starter planleggingen	265
6.19	Taktiske vurderinger inngår i planleggingen og styring av granskingen	267
6.20	Organisering av granskningsteamet	270
6.21	Sikring av verdier og informasjon	271
6.22	Granskingen må styres	275
6.23	Kommunikasjon med oppdragsgiver	278
6.24	Bakgrunnsundersøkelse i åpen tilgjengelig informasjon	282
6.25	Kravet til dokumentasjon og etterprøvbarehet i arbeidet som er utført	287
6.26	Granskingsmetode – intervju	288
6.26.1	Innledning	288
6.26.2	Før innkalling til intervju:	
	Hvilke rettigheter har intervjuobjektet?	290
6.26.3	Innkallingen av intervjuobjektet	292
6.26.4	Planlegging av intervjuet	294
6.26.5	Sammensetting av intervjueteamet	297
6.26.6	Hva kan man forvente å få ut av intervjuet?	297
6.26.7	Intervjuet med privat gransker er ikke noe avhør	300
6.26.8	Samtykke og frivillighet som grunnlag for intervjuet	300
6.26.9	Starten av intervjuet	300
6.26.10	Gjennomføring av intervjuet	301
6.26.11	Hvordan sikres innholdet fra samtalen?	302
6.26.12	Skal intervjuobjektet få kopi av samtalereferatet?	304
6.26.13	Hva bør referatet fra samtalen inneholde?	304
6.26.14	Hvordan kan du forvente at intervjuobjektet reagere?	305
6.26.15	Intervjuteknikk	305

INNHold

6.26.16	Hvor mye kan man stole på den muntlige forklaringen?	308
6.26.17	Senere bruk av samtalereferater	308
6.26.18	Intervjuobjektet som kilde eller varsler	309
6.26.19	Intervjuer med bruk av tolk	310
6.26.20	Kort sjekkliste i forbindelse med intervjuer	310
6.27	Granskingsmetode – regnskapsanalyse	311
6.27.1	Regnskapsindikatorer	312
6.27.2	Bruk av dataanalyser som ledd i regnskapsanalysen	315
6.28	Granskingsmetode – elektronisk lagret informasjon	315
6.28.1	Innledning	315
6.28.2	Datagransking og avsløring av tyveri av forretningshemmeligheter	318
6.28.3	Personvern og informasjonssikkerhet	318
6.28.4	Regler som beskytter personvern	319
6.28.5	Personvernregler som har betydning for gransking	321
6.28.6	Sikring av data	324
6.28.7	Innsyn i data som er sikret	324
6.28.8	Databehandleravtale	327
6.29	Beviskrav og bevisbedømmelse	330
6.30	Rapportering	332
6.30.1	Utkast til rapport	336
6.30.2	Oppdragsgiver avgjør hvordan gransker skal rapportere	337
6.30.3	Endringer av krav til rapportering under granskingen	337
6.30.4	Hvem skrives rapporten for?	338
6.30.5	Besvarelse av mandatet	340
6.30.6	Rapportens innhold	341
6.30.6.1	Rapportens første side	341
6.30.6.2	Inndeling av temaer	341
6.30.7	Skille mellom fakta og vurderinger	343
6.30.8	Svakheter og forbedringstiltak som er identifisert	343
6.30.9	Skrivemåte	344
6.30.10	Kvalitetssikring	345
6.30.11	Utkast til rapport	346
6.30.12	Kontradiksjon	346
6.30.13	Arbeidspapirer	347
6.30.14	Organisering av dokumentene	348
6.30.15	Vedlegg til rapporten?	348
6.31	Gransking parallelt med politiets etterforskning	349

7	GRANSKING ETTER AKSJELOVEN	353
7.1	Innledning	353
7.2	Forslag om gransking av selskapet	355
7.3	Avgjørelse om å starte gransking	356
7.4	Granskernes rett til informasjon	360
7.5	Rapportering	363
8	SYNSPUNKTER OM PRIVAT GRANSKING	
	AV KORRUPSJONSMISTANKE	365
8.1	Bør hvem som helst kunne granske hva som helst?	365
8.2	Bør det stilles krav om gransking i varslersaker?	366
8.3	Krav om egne regler for privat gransking?	367
8.4	Kompetansekrav	372
8.5	Private virksomheters behov for granskere	372
8.6	Det forventes at granskere skal avsløre fakta	374
8.7	Utvikling av gransking som fag	376
9	AVSLUTNING	379
10	VEDLEGG	381
	LITTERATUR	438
	DOMSREGISTER	440
	LOVREGISTER	442
	STIKKORD	446

Introduksjon

1.1 Hvordan beskytte virksomheten mot økonomisk kriminalitet?

Formålet med denne boken er å øke kunnskapen om økonomisk kriminalitet. Hvordan det kan avsløres og forebygges. Temaet for boken er først og fremst gransking av økonomisk kriminalitet i arbeidsforhold, og størst vekt legges på korrupsjon. Jeg håper også at boken kan være en inspirasjon og veiledning for dem som arbeider med å beskytte sin egen arbeidsplass mot økonomisk kriminalitet. Avdekking og undersøkelse (gransking) ved mistanke er et helt sentralt beskyttelses-tiltak. Fakta er som kjent det beste grunnlaget for å kunne ta riktige beslutninger. Compliance-tiltak og andre tiltak for å forebygge økonomisk kriminalitet er verdiløst dersom det ikke er vilje eller evne til å undersøke saken når en mistanke oppstår. I denne boken nevnes også flere tiltak for å utvikle en sunn organisasjonskultur, som igjen vil hjelpe virksomheten til å nå sine målsettinger ved «fair play». Derfor tar boken for seg mange av oppgavene som ledere og styrever i bedrifter har det øverste ansvaret for.

Jeg beskriver situasjoner som går igjen i en del saker om økonomisk kriminalitet, og som forhåpentligvis kan gi verdi for leserne. Ingen må tro at resultatet fra gransking nødvendigvis medfører at alle relevante forhold er beskrevet og avslørt. Som gransker kan man komme opp i situasjoner hvor oppdragsgiveren velger å avslutte oppdraget før gransker har hatt mulighet til å fullføre undersøkelsene. Andre eksempler er tilfeller der oppdragsgiveren avgrenser mandat, ressurser eller tidsrammer, slik at den som gransker blir fratatt alle reelle muligheter til å avdekke

de faktiske forholdene. Mange av saksforholdene som er nær ved å bli avslørt, blir derfor aldri kjent for styret, eierne eller andre som absolutt burde ha innsikt i hva som foregår i virksomheten. Enkelte situasjoner og saksforhold vil bli presentert, slik at de forhåpentligvis øker lesernes kunnskap om økonomisk kriminalitet og de typiske utfordringene som oppstår under gransking som følge av at mistanken er vakt hos noen.

1.2 Dette rammer oss alle

Økonomisk kriminalitet har mange skadevirkninger og rammer oss alle på ulike måter. For samfunnet er de fleste konsekvensene usynlige. Inntekter som skulle ha finansiert velferdsstaten, går tapt som følge av skatte- og avgiftsunndragelser. Statlige prosjekter blir dyrere enn nødvendig eller leveres med dårligere kvalitet enn bestilt på grunn av korrupsjon, bedrageri, utroskap, arbeidslivskriminalitet eller konkurransekriminalitet. Omfordeling av midler fra statens inntekter blir fordelt i strid med retningslinjer fastsatt av myndighetene fordi mottaker forleder det myndighetsorganet som fordeler midlene. Det er vanlig å anslå at verdiene som unndras gjennom økonomisk kriminalitet, utgjør 5 prosent av bruttonasjonalproduktet i Norge. For 2013 utgjør i så fall tapet 150 milliarder kroner her i landet. De færreste virksomheter merker at de er utsatt for økonomisk kriminalitet mens det pågår. Mistanken oppstår og tapet oppdages ofte mange måneder eller år senere. Staten oppdager bare en liten del av de beløpene som blir holdt unna gjennom skatte- og avgiftskriminalitet. Kun en mikroskopisk andel av svindel i forbindelse med statens mange subsidie-, støtte- og tildelingsordninger blir avslørt. Sannsynligvis skyldes det at systemet er basert på tillit til at borgere og bedrifter gir korrekte opplysninger både som mottaker av offentlige midler, og som bidragsyter til statens finansiering gjennom selvangivelse og korrekte oppgaver til myndighetene. Vårt velferdssystem er tillitsbasert. Seksjonen i NAV som avslører trygdemisbruk, rapporterte at de oppdaget trygdesvindel for 271 millioner kroner i 2014¹. Det er en av mange indikasjoner på at et utelukkende tillitsbasert system er utilstrekkelig for å sikre riktig bruk av statens midler.

1 NAV anmeldte i 2014 trygdesvindel for 271 millioner kroner. Aldri før har NAV anmeldt svindel i denne størrelsen i løpet av ett år. Et stort antall av de anmeldte har vært i arbeid uten å melde fra til NAV (www.nav.no, publisert 27. januar 2015).

1.3 Konkurransesvridning i næringslivet som resultat av økonomisk kriminalitet

For næringslivet innebærer risikoen for økonomisk kriminalitet blant annet at det må brukes penger på kontroll av ansatte, oppdragsgivere, kunder, kontraktsmedhjelpere, samarbeidspartnere og andre som kan finne på å svindle bedriften. Næringslivet bruker blant annet egne «compliance-avdelinger» som har ansvar for å etablere effektive tiltak som skal beskytte mot økonomisk kriminalitet. Det er vanlig at slike avdelinger har ansvaret for varslingsordninger og å følge opp konkrete mistanker gjennom gransking.

Økonomisk kriminalitet er konkurransesvridende i den forstand at de som jukser, utkonkurrerer de bedrifter som driver lovlig. For eksempel er bygg og anlegg trukket frem som en av flere bransjer hvor risikoen for arbeidsmarkeds kriminalitet er høy. Oslo-politiets straffesak mot Aktiv Malerservice er et slikt eksempel.² Innehaveren ble dømt for en rekke tilfeller av arbeidskriminalitet (bokføringslovbrudd, merverdiavgiftsloven, utlendingsloven og straffelovens bestemmelser om grovt bedrageri og hvitvasking) til fengsel i fem år og seks måneder i tillegg til inndragning av 8,4 millioner kroner. Dessuten ble han fradømt retten til å drive næringsvirksomhet på ubestemt tid. Overtredelsene bestod i fiktivt faktureringsnettverk gjennom organisert kriminalitet i bygge- og anleggsbransjen. Oslo tingrett uttalte blant annet det følgende i dommen:

Av særlig allmennpreventive hensyn er det nødvendig å reagere strengt mot slik organisert kriminalitet, som medfører tapte offentlige skatter og avgifter og er en konkurransemessig trussel mot virksomheter som driver lovlig. Overtredelsene er vanskelig å avdekke, ressurskrevende å etterforske og det er en høy risiko for utnyttelse av personene som utfører svart arbeid [...].

Arbeidslivskriminalitet utgjør en trussel mot enkelte bransjer. Mange som driver svart, benytter ulovlig arbeidskraft som tjener en tiendedel av hva som er tariffestet minstelønn i bransjen. Dermed kan de levere håndverkertjenester til en vesentlig lavere pris enn de som driver lovlig. På denne måten utkonkurreres de som følger spillereglene av de som jukser. Regjeringen har iverksatt en rekke tiltak for å bekjempe arbeidslivskriminalitet, blant annet i samarbeid med bransjeorganisasjoner

2 Oslo tingretts dom av 14. januar 2015 (sak 14/099065MED-OTIR/04).

som er redd for en utvikling hvor faglærte utkonkurreres av ufaglærte som blir ofre for sosial dumping.³

For næringslivet er den største negative effekten av økonomisk kriminalitet at det undergraver fri konkurranse. Uærlige bedrifter som jukser og ikke betaler det de skal i skatt eller avgifter, kan tilby varer og tjenester til lavere priser enn konkurrentene. For å opprettholde aktiviteten i en bransje med stort innslag av bedrifter som jukser kan de konkurrerende bedriftene fristes til å opptre på samme måte. Det øker risikoen for smitteeffekt gjennom flere bedrifter som jukser fordi fortjeningen er stor og oppdagelsesrisikoen liten. Dermed lønner det seg å begå slik kriminalitet. En annen og viktig negativ effekt av økonomisk kriminalitet er at transaksjonskostnadene øker fordi bedriftene ikke stoler på hverandre. Det brukes penger og tid på kontroller og tiltak som skal sikre at bedriften får oppgjør og ikke blir lurt av kontraktsmedhjelpere eller oppdragsgivere.

Korrupsjon er en form for økonomisk kriminalitet som effektivt kan endre eller påvirke konkurransesituasjonen i en bransje. Kontrakter som tildeles på grunn av at noen med innflytelse eller beslutningsmyndighet bestikkes, vil ødelegge for en rettferdig konkurranse. Dette er synlig spesielt i bransjer hvor bedrifter er avhengige av å kunne konkurrere om større oppdrag gjennom forutsigbare anbudskonkurranser. Olje og gass er eksempel på en slik bransje. Det er avgjørende for bedriftens økonomiske utvikling å kunne vinne anbudskonkurranser om tildeling av lisensrettigheter og operatørskap i olje- og gassfelt. Bedrifter som jukser ved å bruke agenter eller mellommenn til bestikkelser, smøring eller andre ulovlige metoder for å oppnå kontrakter og rettigheter, vil gradvis utkonkurrere bedrifter som driver lovlig, med mindre de avsløres for korrupsjon. I mange tilfeller blir bedrifter som avsløres for korrupsjon, satt tilbake i sin økonomiske utvikling fordi kostnadene for rådgivere, advokater, bøter, inndragning og andre saksomkostninger utgjør en vesentlig andel av bedriftens resultat eller kapital. I tillegg kommer kostnadene som blant annet følger av omdømmetap, kundeflukst og tap av dyktige medarbeidere som velger andre arbeidsgivere. For bedrifter som benytter bestikkelse for å oppnå kontrakter, og ikke avsløres, er gevinsten formidabel.

3 Strategi mot arbeidslivskriminalitet fra regjeringen. Publisert på www.regjeringen.no 13. januar 2015.

1.4 Hvordan er selvbildet vårt?

Mange nordmenn ser på norsk næringsliv og offentlig forvaltning som lite korrupt. Integritet, ærlighet og redelighet er honnørord vi bruker for å forklare hvorfor vi har et velfungerende demokrati og et næringsliv som også er konkurransedyktig internasjonalt. Man bør være kritisk til et selvbilde som fremhever norsk næringsliv som spesielt ærlig og med større integritet enn bedrifter vi konkurrerer med i andre land. Mange av de største selskapene her i landet har faktisk opplevd korrupsjonspåstander rettet mot selskapets ledelse. Dette gjelder blant annet Statoil⁴, Telenor⁵, Kongsberg Gruppen⁶ og Yara⁷. Staten er en betydelig eier i alle disse selskapene.

Norge er et land hvor pengene «sitter løst». Staten har hatt enorme tap i store statlige enkeltprosjekter hvor det ikke er allment kjent hva som var årsaken til overskridelsene. I flere slike prosjekter er det ikke gjennomført uavhengige undersøkelser av hva som forårsaket overskridelsene. Allmennheten har dermed ikke fått opplysninger om hendelsesforløp eller hvorvidt det er grunnlag for å rette ansvar mot bedrifter eller enkeltpersoner. Store norske bedrifter, også noen med statlig eierskap, er deltagere i flere av disse prosjektene. Det er tette nettverk av aktører og enkeltpersoner der mange har mye å tape hvis bakgrunnen for overskridelser, feilinvesteringer eller ulogiske beslutninger blir kjent, og det skal nok mye til at slike prosjekter blir undersøkt med henblikk på å gi allmennheten innsyn i beslutningsprosesser og hendelsesforløp. Det er sjelden en mistanke om økonomisk kriminalitet blir et tema når feilinvesteringer eller overskridelser skal forklares. Kan selvbildet vårt forklares med at det svært sjelden foretas undersøkelser som evner å avdekke ulovlig påvirkningshandel eller andre former for korrupsjon? Dersom det sjelden eller aldri gjennomføres undersøkelser som er egnet til å finne frem til beslutninger som er tatt med bakgrunn i regelbrudd, vil det være helt tilfeldig om slike forhold avsløres. Med tanke på saker som har blitt avdekket etter at man nærmest har ramlet over åpenbare tilfeller av korrupsjon, gir det grunn til å reise spørsmålet.

4 Horton-saken, som medførte bot fra ØKOKRIM og amerikanske myndigheter.

5 Telenor er medeier i VimpelCom, som etterforskes for korrupsjon i Takilant-saken, ifølge *Dagens Næringsliv* (januar 2015).

6 ØKOKRIM startet etterforskning av Kongsberg Gruppen for mistanke korrupsjon i 2014, ifølge *Dagens Næringsliv*.

7 Yara aksepterte en bot på nær 300 millioner kroner i 2014. Straffesaken mot flere personer i Yaras toppledelse i den aktuelle tidsperioden startet i Oslo tingrett i januar 2015.

Ønsker vi egentlig å avkrefte eller bekrefte mistanke om korrupsjon her i Norge? Hvem har i så fall interesse av å vite svarene? Og hva vet vi om hvilken betydning korrupsjon har hatt for viktige beslutninger som er tatt av våre politikere lokalt og sentralt, i norsk næringsliv eller innen offentlig sektor? Hvis de som har myndighet til å beslutte undersøkelser basert på mistanke, velger å lukke saken uten undersøkelse både av hensyn til seg selv og andre som kan utsettes for kritikk, er det ganske sikkert at ingenting avsløres. Mistanken mot Statoil i den såkalte Horton-saken ble for eksempel aldri anmeldt av Statoil selv. Saken ble kjent for ØKOKRIM på andre måter enn gjennom informasjon fra selskapets ledelse. Dette førte til at Økokrim startet etterforskning på eget initiativ og tok beslag i en rekke dokumenter og annen informasjon som ga grunnlag for straffesaken mot selskapet. Man kan selvsagt spekulere i om Statoils ledelse hadde anmeldt eller rapportert saken dersom ØKOKRIM ikke hadde aksjonert av eget tiltak. Saken var den mest alvorlige straffesaken om korrupsjon i Norge frem til avsløringen av Vannverksaken på Nedre Romerike.

Det var en rekke tilfældigheter som medførte at Vannverksaken i det hele tatt ble etterforsket og avdekket. Rådmannen i en av eierkommunene til Vannverket (NRV) og renseanlegget (RA-2) hadde lenge forsøkt å få politikere i egen og andre eierkommuner til å innse at noe var galt. I to rettsrunder ble det påvist at vannverkssjefen ikke kunne fremlegge korrekte prosjektrengnskaper i forbindelse med en tvist mellom Lørenskog kommune, AS Sentralrenseanlegget RA-2 og Coca-Colas produksjonsanlegg på Lørenskog. Kommunestyrene besluttet selskapskontroll av både vannverket og sentralrenseanlegget. Deretter nektet styrene i begge de kommunalt eide selskapene å gi kommunerevisjonen innsyn eller tilgang til dokumenter i selskapene for å gjennomføre selskapskontrollen. Selv om styrene bestod av de samme personene som hadde vært med på kommunestyrenes beslutning om selskapskontroll, var det ikke mulig å få tilgang til dokumenter. Dermed var selskapskontrollen umulig å gjennomføre. Saken endret imidlertid dramatisk karakter da Aftenposten avslørte at vannverkssjefen privat eide flere farmer i Sør-Afrika. Granskingen av Vannverksaken avdekket mistanke om økonomisk kriminalitet tilbake til 70-tallet. Det ble avslørt at et stort antall personer og bedrifter hadde bistått vannverkssjefen med handlinger som gjorde det mulig for ham å tappe virksomhetene han ledet med flere 100 millioner kroner. Hvordan kunne dette pågå i flere tiår uten at noen avslørte det? Oslokorupsjonssakene på slutten av 80- og begynnelsen av 90-tallet er gode eksempler på hvordan en korrupsjons-

kultur kan bre seg utover og virke over mange år uten at det oppdages⁸. Nesten alle i avdelingen for vedlikehold i kommunenes eiendomsavdeling og et stort antall entreprenører var involvert. Oslo politidistrikt etterforsket mistanke om korrupsjon mot nær 90 personer. De fleste sakene ble avgjort med forelegg (bot), men mange ble også tiltalt og domfelt. De straffbare handlingene hadde pågått i mange år før politiet startet etterforskning. Det var ingenting som tydet på at Oslo kommune var i stand til å oppdage dette selv.

1.5 Hva med bedriftene som aldri avslører regelbrudd?

Fravær av mistanker om økonomisk kriminalitet betyr neppe at en virksomhet er forskånet fra slike regelbrudd. Årsaken kan være at ledelsen ikke er i stand til å avdekke mistanke om regelbrudd på grunn av svak internkontroll eller fordi ingen stiller spørsmålstegn ved illojal adferd.

Avsløring av korrupsjon betyr ikke nødvendigvis at virksomheten har et stort korrupsjonsproblem. Tvert imot kan avsløringene være et resultat av at ledelsen har etablert gode og målrettede kontrolltiltak for å avsløre regelbrudd. Bedrifter som avslører korrupsjon, kan dermed være bedre rustet enn sine konkurrenter til å beskytte seg mot slike hendelser.

Virksomheter som aldri avdekker mistanke om korrupsjon, og som heller ikke gjennomfører noen kontrolltiltak for å undersøke om det skjer hos dem, løper en stor risiko. I slike virksomheter kan det oppstå en krise dersom politiet starter etterforskning eller kunder, samarbeidspartnere eller leverandører gjør selskapets ledelse oppmerksom på korrupsjonsmistanken. Dersom virksomhetens ledelse ikke er forberedt på hva de skal gjøre når mistanken oppstår, kan det lett skapes inntrykk av at de ikke har kontroll over situasjonen, og at de ikke har hatt den styringen og kontrollen med virksomheten som forventes. Det kan føre til mistillit mot ledelsen og gi inntrykk av at de ikke har den rette kompetansen til å lede virksomheten videre. I tilfeller hvor korrupsjonen har pågått lenge uten at ledelsen har reagert, kan det resultere i langt mer alvorlige reaksjoner enn om regelbruddet stanses tidlig og oppdages av virksomheten selv.

8 NOU 1990:26 og NOU 1991:11.